

МІСЦЕ ПОЕЗІЇ ГРИГОРІЯ МЕОТІСА В ЛІТЕРАТУРІ ДОНЕЦЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

Сардарян Каринна Гамлетівна,

асп.

Донецький національний університет

Робота присвячена дослідженню особливостей літературного спадку румейського поета Григорія Меотіса-Данченко як оригінального вияву його образного мислення. Автором висвітлено жанрово-тематичне розмаїття поетичної спадщини Г. Меотіса, охарактеризовано специфіку поетичної інтерпретації філософських тем поета Приазов'я в контексті українського дискурсу.

Ключові слова: грецька література, література Приазов'я, поетична спадщина, інтимна лірика, філософська лірика, жанр, тематичне розмаїття.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім висвітленням у вітчизняному літературознавстві літературного доробку греків Приазов'я загалом і творчого доробку румейського поета – Григорія Меотіса. Спроба розглянути світоглядні засади творчості грецьких митців є особливо актуальною сьогодні – за умов підвищеного інтересу до літературно-мистецького руху греків Приазов'я, оскільки література у всі часи залишалася суттєвим засобом етнокультурного самовиявлення. Вивчення творчості грецьких літераторів дозволяє скласти цілісне уявлення про еволюцію етнокультурної самоідентифікації цієї гілки грецької діаспори в Україні з давнього часу, а особливо з часу переселення греків з Криму на Донецьке Приазов'я.

Мета статті полягає у здійсненні аналітичного дослідження поетичного доробку румейського поета Григорія Меотіса-Данченко, комплексного дослідження його творів як оригінального вияву образного мислення. Маємо за мету вказати на значення спадщини Г. Меотіса у відродженні грецької культури Донбасу, по можливості ввести доробок поета в контекст сучасного літературного процесу України.

Предметом дослідження виступають видання Григорія Меотіса, архівні матеріали, а також літературно-критичні дослідження, присвячені грецькій літературі. Це дозволяє поглибити розуміння світоглядної концепції митця, провідних настанов і внутрішньої логіки його поетичного світу, дає матеріал для ширшого пізнання особливостей творчої особистості поета.

Об'єктом дослідження є питання становлення поетичної творчості Григорія Меотіса в літературі Донецького Приазов'я.

Наукова новизна. Оскільки спадщина грецьких літераторів була впродовж десяти років проскрибована, а часом, заборонена, введення в науковий обіг дослідження спадщини грецьких поетів Приазов'я, зокрема поетичного доробку Г. Меотіса, збагатить українське літературознавство новими моментами в осмисленні розмаїтої гілки грецької літературної творчості, єдиної думки про яку та оцінку якої немає досі.

Необхідність багатоаспектного вивчення поетичної спадщини греків Приазов'я, що становить невід'ємний атрибут культури нашої національності, обґрунтована у працях багатьох дослідників, оскільки література акумулює матеріальний, культурний, історичний досвід суспільного середовища, в якому вона зароджується і функціонує. У зв'язку з цим великого значення набуває наукове осмислення особливостей літературного доробку усіх народів, що проживають на території України, зок-

рема малих етнічних груп населення, для яких проблема збереження культури особливо актуальна.

Слід зазначити, що сьогодні існують окремі праці, які висвітлюють проблеми мови, культури, літератури, історії греків Приазов'я. Заслужують на увагу дослідження літератури К. Костан [Костан 1928, 234], Е. Хаджинова [Хаджинов 1999, 187–193], А. Білецького [Білецький 1987, 2–3], Т. Чернишової [Чернишова 1960, 103], К. Балабанова, С. Пахоменко [Балабанов 2006, 260], Л. Кузьмінкова [Кузьмінков 2001, 5], Т. Князевої [Князева 1996, 233]. Але на сьогодні цілісного уявлення про літературну спадщину греків Приазов'я, зокрема поетичного доробку Григорія Меотіса, поки не представлено. Більшість праць орієнтована на висвітлення культурологічних, історичних явищ. Практично недослідженими є питання поетичної спадщини приазовських греків. Заслужує на увагу сучасний стан літератури греків Приазов'я.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- ✓ з'ясувати особливості поетичної творчості Григорія Меотіса;
- ✓ висвітлити тематичну спрямованість поетичного доробку Григорія Меотіса;
- ✓ вивчити жанрове розмаїття творів румейського поета;
- ✓ дослідити питання про характер зв'язку грецької літератури з національним корінням і національною свідомістю, її художній рівень, ступінь відображення об'єктивної дійсності, роль і місце у духовному житті етносу;
- ✓ визначити місце поетичної творчості Григорія Меотіса-Данченко в літературному процесі.

Приазовські греки – народ, який пам'ятає і шанує своє етнічне коріння. Протягом більше ніж 25 століть приазовські греки зберігають успадковану від прадідів та дідів народну творчість – міфи, легенди, пісні та казки, які вони привезли з собою з Греції спочатку у Крим, а звідти у Приазов'я, куди переселилися у 1778 році. Знаходячись удалині від своєї історичної вітчизни, приазовські греки, попри всі незгоди, змогли не лише зберегти, примножити своє духовне багатство, але й зробити оригінальний внесок у розвиток української культури. У 30-х роках ХХ ст. Георгій Костоправ, ім'я якого з великою повагою називають не лише греки, а й культурна громада Донбасу, взяв на себе обов'язок пробудити національну самосвідомість нечисленного народу. На шпальтах газети "Колехтивістис", молодіжних видань друкувала свої твори обдарована молодь. Сталінськими репресіями було роздушено пробудження, знищено кращих представників інтелігенції.

Через багато років справу Г. Костоправа продовжив – Л. Кір'яков. За його ініціативи були підготовлені до друку перші номери альманаху "Пирнэшу астру" – "Сабади йылдыз" ("Ранкова зірка") – колективної збірки творчості старшого покоління літераторів та молоді когорти. Згодом почали виходити твори, написані румейською та урумською мовами, окремими виданнями. Найталановитіші літератори стали членами Національної спілки письменників України. Серед них Л. Кір'яков, А. Шапурма, В. Бахтаріс та ін. [Кіор 2005, 3]. Друге повоєнне відродження грецької культури в Україні неможливо уявити без яскравої, самобутньої творчості Григорія Меотіса.

Народився Григорій Данченко-Меотіс 17 березня 1941 року у селі Урзуф, що поблизу Маріуполя. Дитинство випало на тяжкі воєнні роки. Школу закінчив май-

бутній поет у рідному селищі, і тоді ж почав писати вірші. Г. Меотіс навчався в Літературному інституті ім. М. Горького Співки письменників СРСР.

Перші публікації поета відносяться до 1969 року в "Літературній Україні" та "Приазовском рабочем". Підбірки віршів були опубліковані у колективних збірках "Дніпрові райдуги", "Від берегів Азова", "Мариуполь в созвездии луны", альманасі "Пирнэшу астру", "Моя Эллада – Украина", "Меотида", "Еоллика граммата" (Эоллийские письма) – Греция.

У 1996 році у видавництві "Донбас" вийшов окремих збірник поета "Хрисиму Меотидьа" ("Золота моя Меотида") румейською мовою. "Тримонтан" – наступна книжка поета, яка побачила світ у 2001 році.

Визнання прийшло в 1969 р., коли у вже згадуваній дуже теплій, доброзичливій рецензії відомої елліністки й перекладачки Тетяни Чернишової ("ЛУ", 26 серпня 1969 р.) була високо оцінена рання лірика поета. Цінність настільки похвального відгуку підсилювалася тим, що Чернишова глибоко вивчила новогрецький урзуф-ялтинський говір, яким пише поет. У наступні роки творчість Меотіса-Данченко освітлювалась у республіканському журналі "Україна", у міській мариупольській й обласній пресі. В 1978 р. ліричні вірші поета були опубліковані в республіканському збірнику "Дніпрові райдуги" – однієї з п'ятнадцяти антологій, "у яких представлено по республіці творчість найкращих молодих поетів Радянського Союзу". Високе визнання зобов'язувало. І Меотіс його виправдав.

З ім'ям Меотіса пов'язане й становлення грецької прози в післявоєнні роки. Досить назвати його оповідання "Рік білого коня", "Кожному своє", "Сільський філософ", високий рівень яких говорить про змужніння ромейської літератури.

Професор А. Білецький і доцент Т. Чернишова ще в 1973 р. на підставі ранньої лірики Меотіса-Данченко проникливо визначили особливості його творчості, що забезпечила поетові провідне місце в сучасній ромейській літературі. Вони писали: "Григорій Іванович Данченко вже заслужив повагу земляків... Його вірші відзначені рядом істотних особливостей. ...Якщо попередники глибоко фольклорні й тільки Г. Костоправ робить перші кроки на шляху індивідуалізації поезії, то вірші Данченко відрізняє більша інтимність, нові для приазовської літератури розміри класичного вірша. Він глибоко відчуває історію свого давнього народу...".

Як зазначив Л. Кузьмінков, післявоєнне відродження грецької літератури Приазов'я неможливо представити без самобутньої і яскравої поезії Григорія Меотіса. Якщо справедливо, що "вся грекомовна поезія України має глибоке й міцне фольклорне коріння", то вірно й те, що Меотіс рішуче розширив коло традицій і тематику румейської літератури. Його творчість відзначена прилученням до світової класики – від Уїтмена до східних зразків. Поет поглиблено вивчає Блока й улюбленого Єсеніна. Він ґрунтовно знає творчість сучасного йому Євгенія Винокурова й Олександра Межирова. Всі ці флюїди органічно переплавлені в його поезії, відзначені високою пробою.

Меотіс, за словами Л. Кузьмінкова, "відразу пішов від газетно-плакатних прямолінійних визнань у любові "до Батьківщини, партії і до її вождів", чим грішили не тільки грецькі поети Мариупольщини. У своїй ліриці він з'являється живою й природною людиною, що страждає від кохання, від ворогів-зздришників й обивателів, на решті, від незлагод із самим собою ("Буду чекати тебе роки", "Мої вороги, хочу вас

засмутити", "Я жив легко" та ін.). У філософічному творі "Панда рэй" ("Все тече") поет постає розуміючим чужий біль, мудрим утішником, що знає ціну гріха й каяття.

Меотіс – майстер лаконічної, багатой думками й почуттями мініатюри. У зв'язку з його творчістю можна говорити про філософську лірику в еллінській літературі Приазов'я ("Адам", "Спрага", "Піфей-псематась", "Коли утомлений, з морем говорив"...).

У Меотіса немає виробничих описів заводів і колгоспів, хоча він "невибагливий роботяга мул" виконував "різну й важку роботу" (був і професійним зварником, і будівельником, знає ціну плодів роботи в полі). Але подих індустріальної моці Приазов'я відчувається навіть у філософсько-ліричному вірші "Нихта, ть алатья" ("Ніч і море"), перейнятому історичними ремінісценціями...

Л. Кузьмінков відзначив взаємовплив культур у творчості Меотіса-Данченко: "це визначається й етнічними коріннями: батько поета – бойовий офіцер Великої Вітчизняної – українець із діда-прадіда Іван Данченко. Мати – Ганна Кундокоцу – із давнього роду кримських греків. А російський дух і володіння "великим і могутнім" сприйняті залученням до російської поезії, поглибленим у роки навчання в Літературному інституті в Москві. Вирощений багатоетнічним Приазов'ям, Меотіс-Данченко так само володіє й румейським, і українським, і російським поетичним словом. Ця особливість дає можливість читачеві, що володіє хоча б однією із трьох мов, оцінити рівень майстерності поета [Кузьмінков 2001, 4].

Поетична спадщина румейського поета представлена у таких тематичних ключах: інтимна лірика, філософська лірика, патріотична. В доробку поета можна виділити проблему буття, проблему вибору, проблему гармонії зі світом, і з собою.

Поет Григорій Меотіс – представник багатоетнічного Приазов'я, пише трьома мовами, що відбилось на структурі збірки "Тримонтан". До складу першого розділу – "Панта рей" – входять поезії, написані румейською мовою. Другий розділ збірки "Спрага" – україномовний. Третій розділ – "На древе жизни" – російськомовний.

Провідним і виразним у поезиці Г. Меотіса є образ Бога, до якого він звертається у критичні хвилини життя. У вірші "Избавь, огради меня, Боже" ліричний герой прагне просвітлення, прохає у Бога позбавити його вантажу затасканих слів, розчарування у житті, прагне залишатись з чистою, безкорисною душею.

Свобода особистості для румейського поета є найвищою цінністю і це він підкреслює своєю творчістю. У вірші "Мой Бог свободен от богов" проходить поєднання ліричного героя з Богом: *"Мой Бог свободен, как и я, / И спотыкаясь вместе с нами, / Он по дорогам Бытия / Идет, как с равными Богами"* [Меотіс 2001, 74]. Бог Меотіса є частиною його самого, як кажуть, Бог у кожного в душі. Тому поет і наголошує: *"Мой Бог свободен от богов / И рабских жертвоприношений, / От ханжества истертых слов / И лжи гнусавых песнопений"* [Меотіс 2001, 74]. Ліричний герой зрікається від земних нищих бажань, неправди, яка придушує волю, перетворює людину на раба. Лірика митця відрізняється влучним використанням слів емоційно-психологічного змісту.

У багатьох віршах поет згадує Бога, його вислови: *"даст Бог"*, *"за что наказал ее Бог?"*, *"за неудачи Бога не браните"*, *"Бог тоже ведь нуждается в защите"*, *"дай Бог тебе..."*, *"когда же предстану пред Богом"*, *"добрейший и мудрый Отец"* та цитата православного святого Фоми Аквінського про присутність Бога харак-

теризують поета, як віруючу, високоморальну людину, яка свої дії звиряє з християнською мораллю. Він знає, що людина несе відповідальність за свої дії не тільки перед людьми, але й перед Богом. За будь-яку дію та слово людина відповідає перед Богом, тому в інтимній ліриці Г. Меотіса присутні мотиви каяття. Такі твори філософського змісту, як "Спрага", "Коли змарнілий, з морем розмовляв", "Я скрізь з людьми стосунки добрі мав", "Пускай через сто, через тисячу лет" можна назвати медитаціями.

У вірші "Я скрізь з людьми стосунки добрі мав" можна чітко визначити проблему розходження людини зі світом. Поет акцентує на самотності: *"Я добре жив з людьми. / Але один... / З собою в мирі я не жив ніколи"* [Меотіс 2001, 45]. Поет доходить висновку, що гармонії із світом зможе досягти в тому разі, коли зуміє досягти гармонії із самим собою.

Вірш "На синей глади рябь", присвячений брату Володимирі. Пейзажні відступи заспокоюють читача, створюють мажорний настрій. Оклічні конструкції, підсилюють звучання емоційної думки твору. І знову постає питання гармонії та згоди, порозуміння із самим собою, до чого ліричний герой ще не прийшов. Але герой цього віршу висловлює бажання життя: *"Так хочется пожить / Еще на этом свете"* [Меотіс 2001, 56]. Поет наголошує: *"Как хочется добрей / Быть ко всему живому! / Довольным быть судьбой, / И не казаться лишним. / В согласии с собой, / В гармонии с Всевышним"* [Меотіс 2001, 56].

Вірш "Уеду, уеду, уеду" для посилення враження насичений тавтологією: *"уеду, уеду, уеду", "бесследно, бесследно, бесследно"*. Ліричний герой прагне спокою та самотності, а особливо згоди духу та тіла. І коли він досягне цього стану, він буде готовий покинути *"обитель свою"*. І далі рядки: *"Когда же предстану пред Богом, – / Добрейший и мудрый Отец / Погонит меня на дороге / Со стадом заблудших овец"* [Меотіс 2001, 57].

У поетичному спадку Г. Меотіса присутня тема кохання. У вірші "Викресают страшні блискавки" пейзажні відступи передають стан ліричного героя. Дощ, "чорні хмари", "громи могутні", "потоки стрімкі" передвіщають розлуку з коханою. І хоч вірш має дещо мінорний настрій, у наступних рядках поезії відбувається зміна погоди: *"Саганах відшумів і виух, / Лиш серпи золоті по озерах..."* Поет звертається до коханої жінки, запевняє її: *"Та нема ще такого дощу, / Щоб сліди твої змив з мого серця"* [Меотіс 2001, 45].

Відверті стосунки ліричного героя з жінками змальовано у віршах "Смените гнев на милость", "На Урзуфской, 22", "Какая ты красивая, зараза", "Так проходит день за днем". Ці поезії свідчать про незадоволеність ліричного героя інтимним життям, присутні вболівання героя за колишніми стосунками, які нічим не закінчились через вину героя. Але він відверто вибачається перед коханою та сподівається, що наступного разу він не помилиться "дверима". В останніх двох віршах: "Какая ты красивая, зараза", "Так проходит день за днем" присутнє замилювання красою жінки, але в той же час чітко вимальовується зневага до неї. Присутні навіть вульгаризми. Така лексика, як *"блудница", "зараза", "девица"*, порівняння жінки з нечистою силою свідчать про негативне ставлення до жінок, які мали слабкість та відповіли на домагання ліричного героя.

У доробку Г. Меотіса зустрічаємо вірші, присвячені темі творчості. Григорій Меотіс багато добутків присвятив своїм колегам по перу. Мотив поетового призначення звучить у вірші "Пускай через сто, через тысячу лет", який присвячений урумському поету – Валерію Кіору. Автор наголошує на тому, що за життя митець не має ушанування, його не розуміють. А після смерті: *"Возможно, и памятник слепят ему / Во славу и гордость отчизны / И именем город в стране назовут. / Все, что не имел он при жизни"* [Меотіс 2001, 70]. Для Меотіса поет – це пророк. У вірші присутнє риторичне запитання *"за что его бездари судят?"* (поета), присутнє пряме звертання до В. Кіора. Поет – це вільна людина, якій не потрібно вдаватися до лестоців. У вірші "Ничто не меняется тысячи лет" Меотіс називає поета генієм, бунтівником, на його думку у митця є щось божественне. У поезії "Контрасты" поет змальовує життя різних людей: дехто безтурботно існує, інший – пише анонімки, а поет мучиться словом.

Життєвий і творчий шлях поета нерозривно пов'язаний з Маріуполем. Хоча поет і відвідував історичну Батьківщину та відчуває себе за походженням греком, але його серце належить рідній Україні, яку він із любов'ю називає *"святою"*. Патріотичні мотиви звучать у вірші "Згадаємо славу тих давніх часів" поет закликає до єднання, він називає *"хижими птахами"* тих, що мають думку "зробити з України Стамбули": *"Нехай не плачуть тих марних надій / Клянусь тобі клятвою сина, / Що я до останнього подиху твій, / Святая моя Україно"* [Меотіс 2001, 49].

Патріотичні мотиви також звучать у вірші "Сижу я у Омонии", який присвячений Л. Кір'якову. Поет відданий своїй Батьківщині та рідному Урзуфу та ніколи не змінить Україну на Грецію: *"Вдали горы громада, / Застывшей кровью – туф. / Прости, прощай, Эллада, / Я так люблю Урзуф!"* [Меотіс 2001, 55].

Як урочиста клятва звучить звернення до Приазов'я у вірші "Реквием": *"Я останусь с тобой, Приазовье, / До последних, отпущенных дней, / Я клянусь тебе братской любовью, / Солью моря и хлебом полей"* [Меотіс 2001, 87]. Поет наголошує, що не житиме на чужині, хоча й на Україні важко, але Батьківщину він залишити не зможе. Цей вірш не випадково є заключним твором збірки "Тримонтан", адже в ньому як підсумок звучить твердження залишитись.

Не можна залишити поза увагою поему Г. Меотіса "Тридцать три". Символічною є назва поеми, поет не випадково обрав саме ці цифри для назви, адже 33 – це вік Спасителя. Ліричний герой асоціюється з автором, змальовано його життєвий шлях. Автор наче озирається назад. Присутні трагічні спогади війни, змальовано приазовські степи, де *"назавжди застигло на пагорбах велике людське горе"*, але автор наголошує, що більше так не буде, потрібно дивитись уперед. Автор разом з собою цим шляхом проводить читача. У поемі зображено страждання через неправильно обраний маршрут, через помилки, які трапляються у житті кожної людини. Ці поневір'яння зробили міцнішим героя, тепер він повертається додому іншим шляхом. Доходить висновку, що немає нічого краще за рідне селище, де зустрічає маму, та шкодує за марно витраченим часом.

Г. Меотіс зробив значний внесок у розвиток літератури і культури греків Приазов'я, створив неординарні твори. Поетика автора є своєрідною, нестандартною, відвертою. Філософське осмислення автором сенсу буття, теми творчості, інтимних стосунків залишає важливий слід в історії літератури. Інтимна лірика звертається до одвічних осо-

бистих цінностей: любові до рідної землі, батьківської домівки, туги через розлуку з дорогими людьми, щирих стосунків між закоханими, краси і романтики першого почуття тощо. Відмінною рисою любовної лірики Меотиса є присутність мотиву жіночої стервозності, неповноцінності ("Какая ты красивая, зараза", "Так проходит день за днем", "Куда спешит малышка Жанка"), що дискримінує жінку в очах суспільства.

У поетичному доробку Меотиса переважає інтимно-медитативна лірика, в якій присутні роздуми над темами швидкоплинності часу, мінливої поведінки долі, незбагненності буття, сенсу життя, пошуку істини та гармонії у житті ("Мой Бог свободен от богов", "Я скрізь з людьми стосунки добрі мав", "Спрага", "Коли змарнілий, з морем розмовляв", "Пускай через сто, через тысячу лет").

Із темою творчості тісно пов'язаний мотив поетового призначення. Для Меотиса поет – це пророк, вільна, незалежна людина, якій не потрібно вдаватися до лестощів. На жаль, за життя митця, можливо, не розуміють ("Пускай через сто, через тысячу лет", "Ничто не меняется тысячи лет", "Контрасты").

За межами розгляду залишилось чимало питань поетичної спадщини приазовських греків, які вимагають подальшого вивчення. Щодо подальших перспектив, то тільки комплексне дослідження літературних, фольклорних матеріалів допоможе розкрити характер і особливості функціонування літератури греків Приазов'я на українському ґрунті. Ця стаття є фрагментом монографічного дослідження поетичної спадщини приазовських греків. Тема поезики творчого доробку Г. Меотиса невичерпана і передбачає подальші дослідження.

Работа посвящена исследованию особенностей литературного наследия румейского поэта Григория Меотиса-Данченко как оригинального проявления его образного мышления. Автор рассматривает жанрово-тематическое разнообразие поэтического наследия Г. Меотиса, характеризует специфику поэтической интерпретации философских тем поэта Приазовья в контексте украинского дискурса.

Ключевые слова: греческая литература, литература Приазовья, поэтическое наследие, интимная лирика, философская лирика, тематическое разнообразие.

Work is devoted to the research of features of literary heritage of poet Gregory Meotis-Danchenko as an original exposure of his vivid thought. An author considers the genre-thematic variety of poetic creation of G. Meotis. The specific features of poetic interpretation of philosophical topics arised by the poet are being studied in the context of Ukrainian poetic discours.

Key words: Greek literature of Priazovya, poetic creation, intimate lyric poetry, philosophical lyric poetry, genre, thematic variety.

Література:

1. Балабанов К.В. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / К.В. Балабанов, С.П. Пахоменко. – Маріуполь, 2006. – 260 с.
2. Білецький А. Передмова / А. Білецький // Кірюков Л. Лого пас Игор ту стратыню. Слово про Ігорів похід: грецький (румейський) переклад. – К.: Дніпро, 1987. – С. 6–9.
3. Кард'яко лого. Ана дылин лафа. Слово рідне: антологія художньої літератури греків Приазов'я: поезія та проза. – Донецьк: Донбас, 2005. – 304 с.
4. Костан К. З літературної творчості маріупольських греків / К. Костан // Східний світ. – 1928. – № 3–4. – С. 234.
5. Кіор В.І. Вступне слово / В.І. Кіор // Кард'яко лого. Ана дылин лафа. Слово рідне: Антологія художньої літератури греків Приазов'я: поезія та проза. – Донецьк: Донбас, 2005. – 304 с.

6. *Князева Т.* Жанрова та поетична система грецького фольклору Приазов'я / Т. Князева // [Україна – Греція : Досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф.]. – Маріуполь, 1996. – С. 233.
7. *Кузьминков Л.* Дорога жизни и поэзии Григория Меотиса / Л. Кузьминков // Приазовский рабочий. – 1996. – Октябрь (148).
8. *Кузьминков Л.* Поэт Григорий Меотис и его место в современной литературе / Л. Кузьминков // Эллыны Приазовья. – 1996. – Ноябрь (3).
9. *Кузьминков Л.* Саят-Нова из Приазовья / Л. Кузьминков // Хрoвoς. – 2001. – Сентябрь (7).
10. *Меотис Г.* Тримонтан стихи-поэма / Г. Меотис. – Маріуполь, 2001.
11. *Пирнецу астру* – Сабати йылдыз (Ранкова зірка): поезія та проза: румейською, урумською, українською та російською мовами / [Вступ. сл. О. Проценко-Пічаджі]. – Донецьк: Донбас, 2002. – 176 с.
12. *Письменники Донеччини:* довідник / [Упоряд. І.О. Білий, С.В. Жуковський]. – Донецьк: Нац. Спілка письменників України, 2005. – 428 с.
13. *Терентьева Н.* Греки України : у 2 ч. : навч. посібник / Н. Терентьева, К. Боголюбов. – К.: Аквілон Плюс, 2008. – Ч. 1. – 352 с.
14. *Хаджинов Э.* Леонтий Хонагбей – народный рапсод греков Донбаса (1853 – 1918) / Э. Хаджинов // Записки Історико-філологічного Товариства Андрія Білецького / [гол. ред. О. Пономарів]. – К.: Прайм Компанія, 1999. – Ч. III. – С. 187–193.
15. *Чернишова Т.* Про грецький фольклор на Україні / Т. Чернишова // Народна творчість та етнографія. – 1960. – № 4. – С. 103.